

ВІДГУК

на дисертацію Дойчика Максима Вікторовича
«Ідея гідності: від античності до модерну (історико-філософський аналіз)»,
подану на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії

Актуальність теми дисертації, поданої на захист, важко заперечувати. Гідність людини є, власне, тією опцією, яка відрізняє людину як таку. Принаймні, таке розуміння людини утвердилось в модерний час і в сучасності – з одного боку, на ґрунті християнської ідеї Боголюдяності, з іншого – на підставі ідей ренесансного і ранньомодерного гуманізму. Незважаючи на те, що ці два витoki сучасного розуміння людини, її гідності та її прав, насправді є суперечливими і навіть конфліктуєчими системами ідей, ідея гідності людини – на відміну, скажімо, від ідей людини як раба Божія, або навпаки – як Людинобога, – здатна виступити певною об'єднуючою платформою, або центром тяжіння різних ідеологічних програм. Отже, йдеться про актуальність теми, так би мовити, *sub specie aeternitatis*, – з тієї точки зору, для якої будь-яка історична або історико-філософська конкретизація даної ідеї завжди буде своєчасною. Разом з тим, варто попередити проти можливої політизації та однобічної ідеологізації даної проблематики. Те, що в останні роки в Україні ідея гідності набула яскравого політичного забарвлення, може зрештою і вплине на ошляхетнення політики, але не треба в цьому шукати аргументи для самої цієї ідеї, чи забарвлювати її в ті чи інші політичні кольори.

Отже, перед нами історико-філософська праця, яка досліджує, скоріше, історичні витoki ідеї гідності в її сучасному вимірі. Як розумілась людина в домодерні часи, починаючи з Античності? Чи відповідає це розуміння сучасному, або наскільки і в чому воно було іншим? Чи можна взагалі говорити про ідею гідності людини до того, як вона була проголошена, наприклад, італійськими гуманістами XV ст.? І яку роль у формуванні відповідного уявлення про

людину відіграло християнство? Усі ці питання не є суто історичними – без їх розв'язання той самий сучасний вимір ідеї гідності загрожує перетворитись на досить спрощений популістський штамп.

Оцінюючи позитивні здобутки дисертації, варто у першому розділі звернути увагу на три моменти. По-перше, дисертант дає цікавий та змістовний огляд методологічних підходів до ідеї гідності в сучасних етичних та антропологічних дослідженнях (підрозділ 1.1). Важливим при цьому видається спостереження автора щодо того, що відсутність чіткого та однозначного підходу до розуміння змісту ідеї гідності водночас поєднується із зростанням масиву праць, в яких гідність експлікується як підстава конституційних прав і свобод (с. 28). Інакше кажучи, можна констатувати, що філософське осмислення цієї категорії запізнюється відносно її інструментального, політико-правового використання. По-друге, принципове значення з огляду на обраний історико-філософський контекст і парадигмальний підхід має дослідження етимологічних витоків та нюансів змісту терміну «гідність» у різних мовах та світоглядних парадигмах (підрозділ 1.2). Вкрай важливим у цьому контексті видаються спостереження автора щодо етимологічних ліній, які надають поняттю гідності, з одного боку, відтінку «відповідності», що має на увазі підкорення людини певним соціальним нормам або стандартам, а з іншого – відтінку самоцінності, тобто унікальності кожної людини (с. 42). По-третє, дисертант наголошує на засадах міждисциплінарного підходу як методологічній основі дослідження – це означає, на його думку, не механічне поєднання наукових досягнень різних дисциплін, а реальне використання у процесі історико-філософського дослідження не тільки властивих йому методів та прийомів діахронного аналізу, але й герменевтичного і феноменологічного методів, соціально-антропологічного та соціокультурного аналізу (с. 51, 58).

Подальша структура дисертації розгортається як послідовний огляд та аналіз історико-філософського змісту ідеї гідності людини в різні історичні періоди – Античності, Середньовіччя, добі Відродження та Реформації, Новому часі, XIX-му столітті. Розглядаючи ті чи ті історико-філософські постаті або фі-

лософськи школи чи напрямки, дисертант намагається сформулювати узагальнюючі риси, що можуть схарактеризувати відповідну епоху. Так, наприклад, антична думка розглядається переважно крізь призму етичного раціоналізму, середньовічна – відповідно, теоцентризму та трансценденталізму, а, наприклад, для новочасної філософії більш вагомим стають утилітарні та прагматичні елементи (с. 118, 238, 327 та ін.). Нарешті, в некласичній філософії ХІХ ст., яка все ж перебуває у парадигмі модерну, дисертант підкреслює глибоко екзистенційний зміст ідеї гідності, яка тлумачиться як сутнісна характеристика особистості (с. 12–13). Можливо, деякі з цих узагальнень виглядають занадто широкими та, відповідно, малозмістовними, але насправді вони є логічними висновками проведеного у дисертації аналізу.

Можна відзначити й деякі інші здобутки дисертації, сформульовані у пунктах наукової новизни та висновках. Зокрема, з'ясування відмінностей у підході до ідеї гідності між давньогрецькою філософією та давньоримським стоїцизмом, або між романським та германським Відродженням; з'ясування суперечливого й водночас епохального характеру антропологічного вчення Августина та критика антигуманістичних інтерпретацій філософії Фрідріха Ніцше і дослідження концепції гідності генія у Артура Шопенгауера тощо.

Загалом дисертаційна робота М. В. Дойчика дійсно переконливо доводить, що ідея гідності людини є однією з фундаментальних складових антропологічної проблематики в історії філософії, і цей висновок не послаблюється визнанням інваріантності лінгвістичної форми та змістового навантаження цієї ідеї в різні історичні епохи від Античності до Модерну та у контексті сучасного інтелектуального дискурсу (с. 11). До речі, сучасний інтелектуальний дискурс щодо ідеї гідності залишається присутнім не тільки в обґрунтуванні актуальності теми, про що вже йшлося, але й виступає активним інструментом історико-філософського аналізу практично на усьому просторі дослідження. Зокрема, автор свідомий того, що розробка цілісного концептуального бачення ідеї гідності у вимірі сьогодення можлива лише на тлі чіткого розуміння соціокультурних та світоглядних витоків цілого спектру змістових конотацій ідеї гідності, які зумовлю-

ють повернення суспільної свідомості до домодерних та модерних форм соціальної організації та відповідних їм ціннісних систем, тим самим істотно обмежуючи свободу особистості (с. 432).

Проведений автором аналіз домодерних та модерних підходів до поняття людської гідності та змістового наповнення цієї ідеї у відповідні історичні епохи є достатньою мірою глибоким, базується на залученні багатьох першоджерел та широкого кола дослідницької літератури, відповідає загальним принципам науковості.

Загалом зроблені дисертантом висновки можна вважати достовірними і доведеними. Здобутки дисертації є вагомими і, звичайно, не обмежуються вже сказаним. Проте, як будь-яка оригінальна праця, дисертація М. В. Дойчика викликає певні зауваження та побажання.

1. Згідно одному з ключових пунктів наукової новизни дисертації, «провідну роль в процесі розвитку змістового навантаження ідеї гідності відіграє панівна на певному історичному етапі розвитку суспільства соціальна програма та відповідний їй соціальний ідеал» (с. 11), – інакше кажучи, та чи інша історична парадигма ідеї гідності є релевантною відносно пануючого в даному суспільстві уявлення про людину. Між тим, вже при аналізі поняття гідності в історії античної філософії виявляється суперечність – з одного боку, традиційним для Античності є оспівування краси людського тіла та зовнішніх соціальних атрибутів, у той час як Платон пов'язує гідність людини з красою її душі, з внутрішніми якостями людини (с. 77–78). Постає питання – чи може, з огляду на цю суперечність, платонівське розуміння гідності людини бути адекватним репрезентантом того змістового навантаження ідеї гідності, яке можна вважати притаманним Античності? Ця конкретна суперечність може розглядатись як прояв більш загального протиставлення, з одного боку, суто історичного контексту культури, цінностей і ідеї людської гідності зокрема, а з іншого – їх абсолютно-го, понадісторичного характеру. Автор, безумовно, усвідомлює цю проблему, яку він формулює як «внутрішнє протиріччя між панівним у сучасному інтелектуальному дискурсі гуманітарно-антропологічним змістом гідності, що виража-

ється у самоцінності особистості, та соціально-цивілізаційними й/чи ідеологічними параметрами, які задають систему координат для самовизначення особистості» (с. 11). Проте, на нашу думку, механізми розв'язання цієї проблеми та методологічні принципи її осмислення у дисертації розроблені недостатньо.

2. У розвиток попередніх зауваг зазначимо, що поняття «парадигмального підходу», яке, судячи з положень наукової новизни, повинно відігравати чи не ключову роль у розв'язанні проблеми співвідношення релятивістського або абсолютистського розуміння ідеї гідності, на наш погляд, прояснене в дисертації недостатньо. Здається, лише один раз дисертант конкретно говорить про зміст парадигмального підходу, історичний характер якого передбачає виокремлення трьох основних етапів у розвитку європейської свідомості, а саме премодерну (домодерну), модерну і постмодерну; одночасну підкреслюється й значення парадигмального підходу на синхронному рівні, з огляду на нерівномірний соціокультурний розвиток суспільства (с. 50). Але такі загальні положення потребували б більшої конкретизації, з огляду на те, що йдеться про «засадниче значення парадигмального підходу в контексті історико-філософського пізнання» (с. 432).

3. Розглядаючи концепцію Аристотеля як парадигму етичного раціоналізму і протиставляючи її трансценденталізму Платона, дисертант звертає увагу, в першу чергу, на те, що людська гідність пов'язується Аристотелем із добродійним життям, тобто свідомим моральним вибором і моральними вчинками людини (с. 95–97). Інакше кажучи, «гідність – це якість, що похідна від самої людини, а не просто природний дар обраних» (с. 103). Як тоді пояснити позицію Аристотеля стосовно вродженості і справедливості розподілу на тих, хто володарює, і тих, хто підкорюється; а саме, в «Політиці» він пише, що «одні люди за природою є вільними, а інші – рабами, і буття останніх рабами є й корисним, і справедливим» (1255a). Те ж саме він пише й щодо співвідношення чоловіка і жінки – «перший за природою є вищим, друга – нижчою, відтак перший володарює, а друга підкорюється» (1254b). Виникає питання – що тут означає співвідношення «вищий» і «нижчий»? Чи має це відношення до людської гідності? Якщо так, то це буде означати, що гідність походить не тільки (а можливо й не стільки) від сві-

домого вибору, скільки від природи, походження. Отже, як витлумачити у парадигмі етичного раціоналізму позицію Аристотеля стосовно *природного* розподілу людей на тих, хто має владу, і тих, хто повинен підкорюватися?

4. В історико-філософській праці, яка охоплює великий історичний період, будуючись як дослідження певного поняття крізь призму окремих філософських вчень, майже завжди постає проблема вибору. Чому були обрані в якості ключових персоналій ті чи ті філософи чи філософські школи? Чи не є такий вибір обмеженням повноти дослідження відповідної історико-філософської традиції? У нашому випадку можна говорити про те, що дисертант, обираючи ключові фігури кожної епохи, керується, у першу чергу, їх загальним історико-філософським значенням. У той же час, фігури, загальне значення яких, можливо, не є таким вже великим, могли мати більшу вагу при розгляді саме даної понятійно-категоріальної лінії. Наприклад, не викликає особливих зауважень обрання автором для презентації розуміння ідеї гідності в Античності Платона, Аристотеля та стоїків, проте при цьому випала, здається, не менш важлива саме в контексті цієї етико-антропологічної проблематики школа Епікура. З іншого боку, поставлене за мету намагання охопити великі історичні періоди і прослідкувати трансформацію змістового навантаження ідеї гідності від Античності до Модерну неминуче змушувало автора подекуди обмежуватись більш описовим, аніж аналітичним оглядом цілої низки постатей – як, наприклад, у підрозділах, які стосуються апологетики чи доби Відродження. Зауважимо – знайти тут «золоту середину» і забезпечити одночасно і всеохопність, і глибину – вкрай важко, якщо взагалі можливо. Проте, як зазначено, текст дисертації інколи створює враження, що підійти до цієї «золотої середини» можна було б ближче.

5. У контексті попереднього зауваження не можна не помітити, що серед українських мислителів, які представлені в окремих розділах і підрозділах дисертації, і з яких «право» на окремий підрозділ здобув Памфіл Юркевич, зовсім випав Григорій Сковорода, ідея сродності якого насправді могла б бути розглянута як один з найоригінальніших і найцікавіших інваріантів ідеї людської гідності.

6. Занадто прямолінійним і загостреним, а тому надмірним виглядає протиставлення Достоевського і Вол. Соловйова (с. 379–380). «Імперсоналізм» Соловйова, здавалось би, є загальноновизнаною рисою його філософії всеєдності, проте думка про те, що ідея всеєдності як така не може бути поєднана з ідеєю «персоноцентризму», є лише поширеним стереотипом, до якого варто поставитись критично.

7. Ще один момент сумніву пов'язаний з термінологічною конструкцією «філософія гідності», яку подекуди вживає дисертант. Якщо це просто «фігура мови», яка не означає нічого іншого, крім філософського осмислення ідеї гідності тим чи тим мислителем, – тоді зайвих питань не виникає. Але якщо тут йдеться про щось більше – тобто, про якісь особливий підхід до зазначеної ідеї, чи про перетворення цієї ідеї на центральне поняття відповідної філософської системи, – тоді використання цієї конструкції потребує детальнішого обґрунтування. Принаймні, потребує пояснення, чому ця термінологічна конструкція вживається переважно до новочасної філософії та її представників (тобто, йдеться про «філософію гідності Нового часу» – с. 255, 256, 263; про філософію гідності Бекона, Декарта і Лока – с. 262, а також Ж.-Ж. Русо – с. 293, 297; зрештою – про «філософію гідності Ф. Ніцше – с. 393), у той час відносно попередніх епох цей термін практично не вживається. Чи визначальним для дисертанта тут є підхід Герберта Шпігельберга, згідно якому, зокрема, «ідея людської гідності є відносно новою» (с. 23–24)?

Висловлені зауваження і побажання загалом не впливають на високу позитивну оцінку представленої дисертації, і є радше питаннями для подальшого обговорення чи дискусії. Висновуючи, можна констатувати, що поставлена мета дисертаційної роботи досягнута, а визначені завдання виконані. Автором сформульована низка положень, що мають ознаки наукової новизни і закладають підвалини подальших досліджень ідеї гідності в історико-філософському та міждисциплінарному аспекті. Достовірність цих положень підтверджується проведенням у роботі аналізом із залученням достатнього кола першоджерел. Основні положення дисертації розкриваються в авторефераті, монографії і дос-

татній кількості фахових статей та статей, які входять до наукометричних баз даних, а також апробовані автором на численних міжнародних та всеукраїнських наукових конференціях.

Таким чином, дисертація Дойчика Максима Вікторовича «Ідея гідності: від античності до модерну (історико-філософський аналіз)» відповідає вимогам до наукових досліджень такого рівня, визначеним п. 9, 10, 12, 13 чинного Порядку присудження наукових ступенів, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України 24 липня 2013 р. № 567, зі змінами, затвердженими Постановами Кабінету Міністрів України №656 від 19 серпня 2015р. та №1159 від 30 грудня 2015 р., а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня доктора філософських наук за спеціальністю 09.00.05 – історія філософії.

Офіційний опонент

доктор філософських наук, професор,

завідувач кафедри філософії і соціально-політичних дисциплін

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

Г.Є. Алясв

«ЗАТВЕРДЖУЮ»

Проректор з наукової та міжнародної роботи

Полтавського національного технічного

університету імені Юрія Кондратюка

кандидат економічних наук, доцент

С. П. Сівіцька